

Arif ÖZAYDIN, Eleştirel Bir Yaklaşımla Medeniyet ve İktisat, İstanbul: İnsan Yayınları, 2019 (284 sayfa)

İlyas BAYAR¹

Sosyal bilimler, küresel dönüşüm ve değişimin kaçınılmaz olarak yaşandığı alanlardan biridir. Küresel köy olarak adlandırılan modern veya postmodern yaşamın yansımaları, izdüşümleri hayatın her karesinde hissedilmekte ve yaşanmaktadır. Şüphesiz insan davranışlarını ve insanın çevresindekilerle ilişkisini inceleyen bir bilim dalı olarak ekonomi de bu etkilerden azade kılınmayacağı gibi, ekonomiyi de etkilenilenden etkileyene evirilen başat bir profil olarak görmek mümkündür. Ekonomik davranışlar ve tutumlar günlük yaşamın her noktasında kendini göstererek hem progresif hem de dışrak bir biçim almıştır.

Maddi anlamda müreffeh bir yaşama ulaşma olanakları sanayi devriminden sonra dünya genelinde görülmele birlikte bu durum mutlak, homojen ve genel değil aksine nispi, heterojen ve Batı odaklıdır. Yüzyıl savaşlarını, iki cihan harbini geride bırakan bir Batı (Avrupa ve ABD) nasıl oluyor da insani yaşam endeksi, ekonomik gelişmişlik, gelir ve kaynak dağılımı noktasında en ileri uygarlıklar arasında bulunuyor. Doğu medeniyeti ise niye hep felaketlerin, terörün, yoksulluğun, iç savaşın tam olarak merkezindedir. Kuşkusuz bu sorunun/sorunların tek bir cevabı yoktur.

Eleştirel Bir Yaklaşımla Medeniyet ve İktisat kitabında yazar, doğrudan olmasa da zımnî bir şekilde bu soruları/sorunları anlamamız için bir fotoğraf çekiyor. Yazar genel olarak, seküler medeniyet kavramından hareketle Batı uygarlığını (garp), özel olarak da kapitalizmin ideolojik arka bahçesi konumundaki ana akım iktisadı (Klasik, Neoklasik, Monetarist vd.) ve ekonomik kodları sorgulayarak bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır. Seküler medeniyetin sömürü anlayışı kurum ve kuruluşları ile süregelen bir seyir göstermektedir. İktisadi düşünce tarihi irdelendiğinde Avrupa Merkantilizminin düşünce ve inşa yapısından başlarsak nice veri ve örneklerle karşılaşırız. Merkantilist iktisadi düşünce sistemi Avrupa'da 1500'li yıllarda

yerleşmeye başlamış ve yaklaşık üç asır hüküm sürmüştür. Dünyadaki kıymetli madenlerin miktarının sabit olduğu varsayımı ve aynı zamanda zenginlik ve servetin kaynağının sahip olunan altın ve gümüş gibi değerli madenlere bağlı olduğu fikri, uluslararası var olan ticaret rekabetinin/savaşının artmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlayış, söz konusu dönemde ülkelerin korumacı bir dış ticaret politikası izlemelerine ve sömürgeleştirme faaliyetlerini artırarak devam etmelerine sebebiyet vermiştir. İngiltere başta olmak üzere Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz vd. Avrupa ülkelerinde servet biriktirmenin yegâne yolunun sömürü eylemleriyle olabileceği anlayışı hâkim olmuştur. Nitekim bu ülkelerin oluşturduğu koloniler ve deniz aşırı iktisadi faaliyetler buna örnek teşkil eder. Hindistan'ı koloni hâline getiren ve en temel tüketim maddelerini burada ürettiren İngiltere, milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Aynı anlayışla, dünyanın en büyük elmas madenlerine sahip olan Güney Afrika ve çevresinde hâlen İngiltere menşeli bir firma faaliyet göstermektedir ve elmas üretimini tek başına kontrol eder duruma gelmiştir.

Eleştirel Bir Yaklaşımla Medeniyet ve İktisat adlı eser 3 kısımdan teşekkül etmiştir. Yazar *I. Kısımda* kavramsal bir çerçeve çizerek “civiliaziton” ve “medeniyet” kavramının karşılaştırmalı bir analizini yaparak işe başlıyor. Her iki kavram “şehir” kavramına karşılık gelse de tasavvur açısından gözle görülür bir fark taşımaktadır. Medeniyet kavramı “yönetmek” (es-siyâse) ve “malik olmak” manasına gelen “deyn” (din) mastarından türemiştir. “Civiliaziton” kavramı seküler karakterli olup 1750'li yıllardan sonraki dönemlerde İngiltere ve Fransa'da elit bir zümrenin hayat tarzını ifade edecek bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu bölümde yazar, Yunan, Roma, Ortodoks ve Katolik Hıristiyan dünyasının yaşadığı dönüşümler ve tarihî arka planından hareketle seküler medeniyetin kurucu felsefesini, değerler dizisini, hukuk, ahlak ve ekonomik yapısının âdeta bir portresini çizmiştir. Bir yaşam tarzına dönüşen seküler mantalitenin tabii olarak ekonomik anlayışa da sirayet etmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda seküler (din dışı) medeniyetin ekonomik inşa kodları, üstünlükçü, sömürgeci beslenen, ırk merkezli ve dünyevi olup çıkarın, hazzın ve faydanın hâkim olduğu ve yaşam tarzına dönüştüğü bir kavramsal ve anlamsal zemine oturtulmuştur. Kuşkusuz bu noktada

¹ Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Ömerli MYO, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, ilyasbayar@artuklu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3921-8747

sorulması gereken sorunların başında şu gelmektedir: İslam ya da Doğu medeniyetinin geri kalmasında/bırakılmasında salt Batı “civilasyon”u mu sorumlu? İhtiyaç duyulan özeleştiriyi, metodolojik bağlamda verili ve bilimsel bir düzleme oturtmayı yalnızca “öteki”yi eleştirmek suretiyle yapılacak bir çalışma eksik kalacaktır. Bu bağlamda İslam ülkelerinde ekonomik endekslerin Batı ülkelerinin ekonomik göstergeleri ile karşılaştırılması gereği hem mutlak hem de nispi bir farkın (eksikliğinin) olduğu gerçeğinden hareketle tatmin ve ikna edici bir “iç”sel çerçeve çizilmesi, yeni çalışmalar için teşvik edici bir rol sergileyecektir.

Yazar, eserin *II. kısmına* özü itibarıyla bireyci, materyalist, yapay ihtiyaçlar üreten, doymak bilmeyen ve kendisini sürekli tekrarlayan Kapitalist ekonominin yaşadığı krizlerin bir anatomisini ortaya koyarak başlıyor. Eserde kapitalizmin ne olduğu, bir devletin sahip olduğu ekonomik sisteme kapitalist diyebilmenin ölçütleri nelerdir sorusu, serbest piyasa/liberalizm/kapitalizm kavramlarının etkileşim/iletişim düzeyinin ve anlamlarının sağlam bir zemine oturması noktasında güncellemelerin yapılması önem arz etmektedir. Aynı kısımda bir bilim dalı olarak “politik ekonomi” ismi ile tarih serüvenine çıkan ve daha sonraları pozitivist düşüncenin etkisiyle kendisini fizik ve matematiğin “büyülü ve sihirli” aksirine kaptırıp disiplinler arası bir anlayıştan tekil, ampirist bir düşünce yapısına dönüştürülen iktisadın bilimsellik serüveni anlatılmaktadır. Kıt kaynaklarla sınırsız insan ihtiyacının karşılanması olarak tanımlanan ekonomi kavramı, bu tanımla insanı yani “özne” boyutunu ihmal edip, bireyi “edilgen ve nesne” gibi dar bir alana hapsetmek suretiyle ekonomiyi asosyal bir yapı üzerine inşa etmektedir. Dahası ekonomi bilimi, insanı Levitahan’da Thomas Hobbes’un ifade ettiği “insan insanın kurdudur” anlayışı ile formüle edip “homo economicus” a hapsedip bireyi yalnızca kendi çıkarları peşinde koşan insan-insan ilişkisinde ruhi boyutu ekonomik düzlemin dışına iten bir zihniye dünyasına hapsetmiştir. Bu durum sarmal bir ekonomik düzeni ve bir dizi siyasi ve sosyal krizleri ortaya çıkartmıştır.

Hipotezler belirli bir zeminde ve varsayımlar altında teorilere doğru yol alır. Ekonomide de bu varsayımların olması kaçınılmazdır. “Ceteris paribus” bu varsayımlardan biri olup, ekonomiyi dünya ile ilgisi olmayan, hayali modellere hapseden ve gerçek ekonomik sorunlara çözüm getiremeyen bir hâle getirmiştir. Ayrıca ekonomi rasyonalite, görünmez el ve rekabetçi piyasa gibi söylemler liberal ideolojiyi meşrulaştırma aracı hâline getirmiştir. Bu bağlamda seküler medeniyetin iktisadi anlamda sahip olduğu bazı açmazları vardır. Bunlar (s.115-130).

1. Her şeyi meta olarak gören bir ekonomik anlayış,
2. Değerlerden uzak bir ekonomi,
3. Faiz temelli spekülasyona ve manipülasyona açık bir ekonomi,
4. Toplumsal noktada adaletsiz bir ekonomi,
5. Emperyalist ideolojiye hizmet eden bir ekonomidir.

Eserin III. kısmında yazar, medeniyet kurucu paradigmanın başında ‘din’ gelir anlayışından hareketle İslam medeniyeti ve bu medeniyetin iktisat tasavvuru konusunu ele almıştır. İslam medeniyet tasavvurunun ortaya çıkışından sonra kimi ülkelerin yanlış tutum ve tercihlerinden dolayı İslam medeniyetinin bilimle olan yakınlaşması kesintiye uğramışsa da bir bütün olarak astronomi, tıp, matematik, coğrafya, felsefe, vd. bilimlerle ilgili her zaman çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla Arapça kökenli bir kavram olan iktisadın, üretim, tüketim ve dağıtım işlevleri her zaman İslam medeniyetinin odak noktasında yer almıştır.

İslam’ın kutsal kitabı Kur’an başta olmak üzere, sünnet, icma, kıyas ve içtihatlar gibi diğer kaynakların verdiği mesajlar insanlığa sadece imanı ve ibadeti telkin etmemekte aynı zamanda bireyin toplumdaki yaşam biçimini, davranışlarını, ticari ilişkilerini, üretim ve tüketim tercihlerini de belirli kaidelere bağlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. İslam iktisat tasavvuru salt dünya odaklı değildir. Bu yüzden dünyayı yaşanabilir kılan bu uygulamalarla beraber İslami yaşamın ana umdelerini, ahiret (yani öte dünya hayatı) inancı da belirlemektedir. Dolayısıyla bu tasavvurda aşırılıklarla oluşturulan bir hayattan kaçınılması (hem ifrattan hem de tefritten uzak) ve “haddi vasat”ın (orta yolun) benimsenmesi gerektiği belirtilir.

İslam iktisat tasavvuru serbest piyasayı, mülkiyet hakkını ve girişim özgürlüğünü esas alır. Bununla birlikte gelir adaletsizliğine neden olan, insanı bir sömürü aracı hâline getiren, Kapitalizmin büyüme motorunu oluşturan “yüksek kâr, düşük ücret” anlayışını reddeder. Dolayısıyla faizsiz bir ekonomik model kurma anlayışı içerisinde. Bunun yanı sıra İslam iktisat tasavvurunun aktörleri olan üreticilerin motivasyon kaynağı sadece çıkar, fayda, kâr olmadığı gibi tüketicilerin eylem ve davranışlarını belirleyen unsurlarda sadece haz ve tüketim değildir. İslam iktisadının aktörleri, “Müslüman insanın, ahlaklı insana eşit sayıldığı” anlayışı ile hareket eder.

Sonuç olarak eserin, ekonomiyi interdisipliner ve sosyolojik bir bakış açısıyla ele alması yalnızca iktisat yazınında değil bir bütün olarak sosyal bilimler alanında da büyük bir boşluğu doldurmak noktasında önem taşımaktadır. Yabancı kaynaklardan çeviri yoluyla yıllardır edindiğimiz ekonomi formasyonu ve eğitimi, denklemler, grafikler ve neden-sonuç ilişkisinden öteye gidememektedir. Bu bağlamda ekonomiyi “sosyal” bir merkeze yerleştirmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar normatif-pozitif iktisat ayrımları yapılsa da değerden, ahlaktan, altruist (özgeci) anlayıştan uzak bir iktisadi tasavvur çökmeye mahkûm olacaktır ve sürekli yeni krizlerle karşı karşıya kalacaktır. Eserin hem seküler hem de dine dayalı bir iktisat anlayışını karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alması önemlidir. Aynı zamanda medeniyetimizi inşa eden kurum ve kuruluşları, özellikle de İslam iktisat anlayışını alternatif bir paradigmadan öte bir disiplin olarak sunma çabası kayda değer yaklaşımın bir ürünüdür.